

Famili argazkia, Erreterian. Zutik, ezkerretik eskuinera: Jose Mari Azkarraga *Lurgorri*, Florencio Mozo, Natividad Mozo, Juana Mozo, Lola Azkarraga. Eserita ezkerretik eskuinera: Clara Alberdi, magalean Casilda, Martin Mozo, Nicolasa Ocio, Jose Mari Azkarraga. Lehen lerroko umeak: Emiliano Azkarraga, Bernardo Mozo, Begoña Azkarraga.

JOSE MARI AZKARRAGA MOZO, *LURGORRI*¹ (Erreterian, 1916 – Derioko hilerrian, 1937)

JOSEMARI VÉLEZ DE MENDIZABAL

Aurrekoak

Jose Mari Azkarraga Mozo jaio zela lehen mendeurrena betetzen ari gara eta erreteriar sus-traietako pertsonaia zenez gero, bere herrikideei haren bizitzaren nondik norakoa agertzea bidezkoa iruditu zaie aldizkari honen arduradunei. Bihoakie eurei, nire eta sendiaren izenean, gure eskerronik zintzoena eskainitako aukerarengatik.

Jose Mari Azkarraga Erreterian jaio zen, 1916ko urriaren 29an. Ama zeukan erreteria-

rra: Juana Mozo Ocio, 1884an munduratua, Martin Mozo Diego eta Nikolasa Ocio Fernandez biko-tearen etxean. Martin Valladolidekoa zen eta Nikolasa Trebiñuko Zurbituakoa. Erreteriarra heldu ziren Martin 1883an bertako medikua izendatu zutelako eta bikoteari, Juanaz gain, Valeriano, Natividad eta Florencio seme-alabak jaio zitzaizkion Erreterian. Martin Mozo oso gizon ezaguna izan zen herrian, mediku titularraz gain La Fabril Lane-ra-ko zuzendaria ere izan baikenuen. Erreteriarako

¹ Jose Marik hainbeste maite zuen Aramaioko Telamendi ondoko bazterra da Lurberri. Handik hartu zuen izengoitia.

Aramaioko etxean. Ezkerreko leihoan: Florencio Mozo Ocio eta Jose Mari Azkarraga Urmeneta. Erdiko leihoan: Juana Mozo Ocio. Eskuineko leihoan, Jose Mari Azkarraga Mozo *Lurgorri* eta Lola Azkarraga Mozo. Atean: Juan Elejalde. Kanpoan: ezkerretara Emiliano Azkarraga Mozo; eskuinean, Bego Azkarraga Mozo.

Azkarraga Mozo anai-arrebak baserritarrez jantzita, ezkerretik eskuinera: Jose Mari (*Lurgorri*); Lola, eserita; Bego; Emiliano.

herriak Laneko Domina eskatu zuen Mozo jaunarentzat, harengan ziren merituak kontuan izanda. Errenterian hil zen 1934an.

Juana —gure amona Juanita— Jose Maria Azkarraga Urmeneta aguraindarrarekin ezkondu zen Errenteriako parrokian 1914an. Bikotekideek elkar ezagutu ahal izan zuten Leandro-Valero Arbide abadearen bitartez. Senargaia Madrilen ari zen lanean, Instrukzio Publikoko Ministerioan, eta beharrak uzten zizkion orduak hiri hartako euskaldunekin harremanak bilatzeko aprobeztatzen zituen. Euskalgintzaren Madrileko eragile sutua bilakatu zen, Odon Apraiz, Busca Sagastizabal eta XX.go hastapen haietan hiriburuan bizi ziren beste euskaldun batzuekin batera. Jose Maria Azkarragak historia eta literatura zituen laketa eta 1912an *El fuego del amor* deritzan antzerki lana idatzi zuen, Donostiako Euzko-Etxea elkartean estreinatu zena. Halaber, historiaurreak erakarrita, Enrique Eguren arabar arkeologoaren

lan-taldekide izan zen iragan mendeko bigarren hamarkadan.

Jose Maria Azkarraga, sendi monarkiko atzera-koian sortua, Madrilen euskaltzaletu zen. Hurrengo urratsa emateko bultzagilea, Agurainera bere ideia abertzaleengatik Errenteriatik heldutako Leandro-Valero Arbide apaiza izan zen. Honek Jose Maria gaztea ezagutu bezain laster adiskidetu egin ziren eta halako batean bota zion: “Badaukatu zuretzat andereño aproposa”. Modu xehe horren bidez ahalbidetu zion Juana Mozo Ociorenganako zubia. Ezkonduta gero Madrilera doa bizitzera bikotea, baina 1916an Jose Maria Bilboko Hezkuntza Institutuaren idazkari izendatu zuten eta sendia Bilbora aldatu zen.

Jose Mari Azkarraga. Biografia txikia

Bikotearen lehen semea izan zen Jose Mari Azkarraga Mozo, 1916ko urriaren 29an Errenterian munduratu. Sendiak bazuen lehendik beste alaba

Lurgorri Pasealekua, Aramaion.

Madrilen kalean (1931), ezkerretik eskuinera: Jose Mari Azkarraga Mozo *Lurgorri*; Pako Salaberri; Emiliano Azkarraga Mozo; Jose Mari Azkarraga Urmeneta.

bat, baita errenteriarra ere, Maria Dolores, herri-tarren artean Lola deiturarengatik ezagunagoa dena. Juana Mozok bere gurasoen etxeko supazterra nahiago bide izan zuen bere lehen bi seme-alabentzat Bilboko eraikin ofizial hotzeko bakardadea baino, eta horrela Carretera kaleko [gaurko Biteri kaleko] 12. zenbakian etorri zen mundura gaurko gure protagonista.

Jose Marik haurtzaroa Bilbon bizi izan zuen eta Plaza Barriko marista fraideen ikastetxean lehen mailako ikasketak egin zituen. Bertan ere lehen Jaunartzea egin zuen. Jose Mariren aitak ministerioko funtzionario bezala igoera izan zuenez gero Madrilera aldatu zen sendi osoa, 1929an, ordurako beste bi kide gaztetxo gehiagorekin: Emiliano eta Begoña.

Madrilerako aldaketaren aurretik, ordea, Jose Maria Azkarragak beste erabaki garrantzitsu bat hartu zuen, sendiaren ibilbidean mugarri

garrantzitsua izango zena: udako etxe bat eraiki zuen Arabako Aramaion. Etxe hark eta, oro har, Aramaioko giroak modu berezian eragin zuten Jose Mari gaztearengan. Oso errealtate euskaldun bat aurkitu zuen ibar hartan eta hezurretaraino kutsatu zen euskal estiloaz, Bilbo erdaldunean aurkitu ez zuena. Aramaioko etxea izango da Jose Marirentzat, 1937an eraila izango den arte, euskaltzaletasunean murgiltzeko egiazko arragoa.

Jose Marik Madrilén amaitu zuen batxilergoa eta 1930ean unibertsitateko ikasketei ekin zien, Zuzenbide Fakultatean. Bertan lau ikasturte eman zituen. Aramaioko giro abertzale euskaltzalea izan bazen piztailea, Madrilén aukera ezin hobea aurkitu zuen gazte hark bere ideia politikoetan hazteko. Euskal Herria maite zuen eta huraxe izango zen aurrerantzean bere bizitzako uneak oro eramango zizkiona.

Bilbao - 16-12-37.

Mis muy queridísimos padres y hermanas: Valor
para hacer la despedida postuma de nuestro hijo. Ante el pi-
quete, dulce, tranquilo, en el cual, leve temblor en mis labios
luz en mis pupilas, en esa tranquilidad que proporciona la con-
ciencia limpia de falta acusada de la que se me imputaba,
oy ante el sufrimiento que, el verdadero, agui.
He amado mucho a mi patria. No es la única
falta que se me pudiera imputar: para mi gran honor.
Pero es justo que la acuséis vosotros también.
No llores mi muerte; que mis otras almas vivas
la eterna alegría que en estos instantes vivo en la mía.
¡Qué Remedio!!
Ya el sacerdote ha confortado mi espíritu con
el Pan de los Angeles, y después de esto, ¿qué importa la
muerte? No llores, pues; si miras la alegría que inundas
mi corazón al pensar que muero por haber amado mucho
a mi patria!!
Mi una venganza quiero para mi muerte. Valor,
y patriotismo, patriotismo, patriotismo. No es la única venganza
que existe.
Y a los que dijeron que habíamos ensuciado
el apellido, decidles que los que muero por mi ideal lo
honran eternamente.
Hasta la eternidad. Aquí. Tu hijo J. M.
Por mis que nunca os auso

Jose M.

Lurgorriren gutuna guraso eta anai-arrebei, hil aurreko orduetan idatzia.
1937ko ekainaren 16a

Madrileko "Euzko Ikasle Batza"ren presidente hautatu zuten 1933an eta euskal nazioaren defentsan aritu zen gogotsu, beste zenbait kideekin batera. Euskal militanteen artean lagunak izan zituen Jesus Galindez, Benito Areso, Angel Apraiz, Andoni Urrestarazu (Umandi), Bernardo Mesanza eta abar. Haiekin batera lortu ahal izan zuen Azkarraga gazteak Madril bilakatzea euskal kulturaren erreferentea. Euskal Unibertsitatearen gaineko aldarrikapen jarraikia, euskarako ikastaroak, literatura eta ikerketa lehiaketak, pintura, eta musika erakustaldiak antolatu zituen. Diodan Euskal Ikasleen I Lehiaketan, 1934an, Errenteriako Udalaren diru laguntza batekin finantzatu ahal izan zela euskal industriari buruzko ikerketa lerroa. Jose

Mari Azkarragak harreman sare zabala bilbatu ahal izan zuen batzaren lehendakaritzan: Jose Miguel Barandiaran, Bonifacio de Echegaray, Manuel Irujo, Jesus Apellaniz, Fernando Amarika eta gisa horretako intelektual asko. Hamazortzi urteko gazte zela kontuan izanda, ez zen Azkarragarena txantxetako lorpena izan².

Aramaioko Euzko Gaztedian afiliatu zen eta bertatik lehen urrats politikoak eman zituen, EAJ-ko kide ospetsuekin han eta hemen hitzaldiak ematen aritu zelarik 1934tik. Urte hartan bertan, Instrukzioko Ministerioaren Administrari-tekniko Kidegorako oposaketak egin ziren Madrilen eta lau mila kideren artean lehena atera zen Lurgorri. Plaza eska zezakeen lanerako, eta ezagutzen ez

² Harremana zeukan Koldo Mitxelenaekin, elkar ezagutzen baitzuten Martin Mozo aitonaren bitartez. Etorkizunak biak elkartuko zituen, oster, frontean eta 1937an Duesoko eta Larrinagako espetxeetan.

zutenen harridurarako, Oñatiko Institutua hautatu zuen. Arrazoa? Euskadin bizi ahal izatea... eta bihotzean zeraman gar aberkoiari aukera ematea. Bestalde, Zuzenbide karrerako azken ikasturtea libre moduan egingo zuen eta badirudi behin karrera amaituta ELA-STV sindikatuan lan profesionala egiteko asmoa zuela.

Europako mugimendu abertzaleak ezagutzen zituen eta estaturik gabeko nazioen kulturak aztertu zituen. Kontaktuak zituen Madrilén, europar sentsibilitatea hurbilarazten ziotenak. Estudiatu zuen Kroazia, Txekia, Hungaria, Austria, Irlanda, Finlandia... eta beste herrialde askotako egoera politiko eta kulturala. “*Iksi kieli, iksi mieli*” idatzi zuen behin³, bere eginez Oksanen suomiarraren askatasun kanta: hizkuntza bat, gogo bat.

Jose Mari Azkarraga idazlea. *Lurgorri*

Idazle bezala nabarmendu zen gehienbat Azkarraga gaztea. Hiru urte jori utzi zizkigun alde horretatik. Augustin Zubikarai Euzkadi egunkariko bere lankideak zioenez, Jose Mari idaztea zuen laketa eta horretara eskaini zuen bere burua, aldizkari eta egunkarietan. Ene ustez, *Lurgorri* kazetari peto-petoa izan zen, ofizioan bere kabuz hezita. Zuzenbideko ikasketek oinarri sendoa eman zioten, prestakuntza guztiz serioa, eta hori garbi asko geratzen da, artikulu periodistikoetan darabilen estiloan.

1932koak ditugu bere lehen hausnarketa idatziak *Amayur* astekarian. Hamasei urte bete berriak zituen erreteriarak eta lehen ekarpena “Socialismo” titulatu zuen. Bi urtez iraun zuen astekariarekiko harreman aktiboak. Gero *Euzko Langille* agerkariaren txanda etorri zen. Jose Mari ELAn zegoen afiliatua eta euskal langileen defentsan aritu zen idazki eta hitzaldien bitartez. *Gudari* aldizkari (1936-37) eta *Euzkadi* egunkariko (1933-37) lankidetzarekin osatu zuen Azkarragak bere ekarpen literarioa. Gerra denboran *Euzkadi* egunkaria izan zuen, gehienbat, bere lantokia eta Euskadiko frontean ez ezik Asturiasen ere aritu zen gerrako korrespontsal gisa.

Jose Mari Azkarraga. Politikaria

EAJ eta ELA-STVko militantea zen. Altxamendu faxistak Aramaion harrapatu zuen *Lurgorri* guraso eta anaia-arrebekin, pleuresia baten arrastoak

guztiz osatu gabe. Aramaion sortutako Comité del Frente Popular-arekin kolaboratu zuen eta euskal miliziak osatzean, Aramaio, Arrasate, Aretxabaleta eta Eskoriatzako lagun batzuekin batera kuartel bat eratu zuten Eskoriatzan. Huraxe izan zen Amayur batailoien zeluletako bat. EAJ-k frontera bidali zuen Jose Mari, kazetari lanetan.

Gerra aurrera zihoala, Ariztimuño batailoiko komisario politiko izendatu zuten “*Lurgorri*” 1937an, eta azkenik, San Andres izenekoan aritu zen kargu berarekin. Bestalde, lehen Eusko Jaurlaritzako Kultura Batzordeko kide izendatu zuten 1936an, eta Bigarren Mailako Hezkuntzako aholkulari gisa aritu zen, aritu ahal izan zen denbora laburrean. Angelita Loidi Bizkarrondoren oroitzapenetan oinarritua Mikel Zabaletak argitaratutako “De los Olaziregi a los Loidi” lanean irakurtzen dugu: “La madrugada siguiente (23 de agosto) se despidió de Koldo Mitxelena y de Jose Mari Azkarraga, cuya familia materna era de Rentería, y al que conocían los Loidi, que había sido ascendido en Trucíos a comandante del Euzko Gudarostea”.

“Santoñako traizioa” deitu izan den jazoera dela eta, hainbat eta hainbat euskaldunekin batera, faxistek *Lurgorri* atzeman zuten eta Duesoko presondegira sartu zuten. 1937ko irailaren 27an epaitu zuten. Azaroaren 28an, Senra zeritzan itsasontzian Bilbora eraman zuten. Eta handik Larriagako kartzelara: 53 zenbakiko ziegara sartu zuten. Derioko kanposantuko ormaren kontra fusilatu zuten Jose Mari Azkarraga 1937ko abenduaren 16ko egunsentian. Erregistro Zibileko (Hirugarren Ataleko) 23 liburuan, 262-476 orrialdean, egun hartako ziurtagiria irakur daiteke: “Falleció”.

Hil aurreko orduetan Azkarraga abertzaleak bere ziegatik idatzitako eskutitzak ditugu testigantzarik adierazgarriena gazte hark bizi izan eta amesten zuenaren gainean. Guraso eta arrebei, Emiliano anaiari, amaren aldeko osaba-izebei eta Juan Ajuriaguerra EAJko buruzagiari zuzendutakoetan, pertsona ausart, zintzo, eskuzabal eta maitagarriaren mezuak irakurtzen dira. Abertzaletasun eta euskaltzaletasuna izan zituen helburu Jose Mari gazteak bere bizitza-ibilbidean. Horregatik erail zuten.

Jose Mari Azkarraga Mozo *Lurgorri*, Franco jeneralaren agindupean altxatutako uhin faxistak hil zuen. Etika politikoak eraginda justiziaren al-

³ “Lagercrantz” (Euzkadi/1935-02-28)

deko ideiak defendatu zituen gazteari Derioko hilerrian itzali zioten bizia. Bertako horma grisak abertzale euskaltzalearen odolaz tindatu ziren abenduaren 16 hotz ilunean. Euskal Herriaren ametsa, berriz, hamarkadetarako belztu zen.

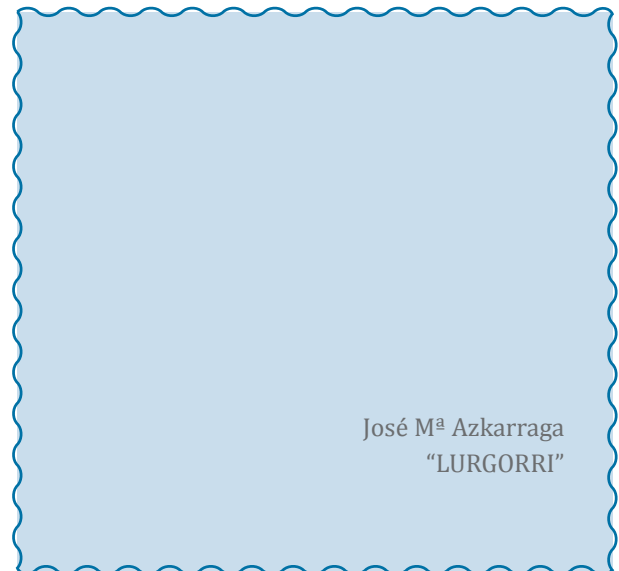
Sarraski hartatik hamarkada luzeak igaro diren arren, eraile haien ondorengoetako inork ez du krimenarengatik urrikalpena erakutsi. Gertatu izan ez balitz bezala. Areago, faxista haien kumeen kumeak Historiari buruzko irakurketa kolpista berri batean justifikatzen ari dira altxamendua eta haren ondorio latzak. Memoria historikoa arbuiatzen dute, ariketa ziniko lotsagarrian.

Baina Jose Mari Azkarraga Mozorenaren gisako kasuak ditugu giza duintasunaren sendotasunean sinesten laguntzen digutenak. Euren herriaren askatasunarengatik eman zuten nork eduki dezakeen ondarerik baliotsuena: bizia. Eta ohore hori ez die inongo faxismok lapurtuko.

Oharra:

Jose Mari Azkarraga *Lurgorri*ri buruz gehiago jakiteko:

<http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/mono/lurgorri/00005095.pdf>

Omenaldia Lurgorri heriotzaren 40. urteurrenean